

Reformatie.nu

Reformatie.nu

Belijden in een seculiere tijd

Onder redactie van A.J. Kunz en P.J. Vergunst

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council (FSC) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

ISBN 978 90 239 7136 8

NUR 704

Ontwerp omslag: Studio Ron van Roon
Layout en dtp binnenwerk: ZetProducties, Haarlem

© 2017 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Inhoud

Woord vooraf	7
1. Vorming tot ware vroomheid <i>dr. A.J. Kunz</i>	9
<i>Maarten Luther (1483-1546)</i>	19
2. Vaste grond <i>ds. J.C. Schuurman</i>	20
<i>Martin Bucer (1491-1551)</i>	31
3. Een bazuinstoot die de toon zet <i>ds. J.J. Mulder</i>	32
<i>Johannes à Lasco (1499-1560)</i>	42
4. Beeld van de onzienlijke God <i>ds. J.J. ten Brinke</i>	43
<i>Heinrich Bullinger (1504-1575)</i>	53
5. God wordt een baby <i>ds. K.M. Teeuw</i>	54
<i>Johannes Calvijn (1509-1564)</i>	64
6. De Man van Smarten, een leven lang <i>prof. dr. H. van den Belt</i>	65
<i>Jan Gerritsz. Verstege (ca. 1519-1570)</i>	75
7. Nadruk op het kruisoffer <i>prof. dr. F.G. Immink</i>	76
<i>Guido de Brès (ca. 1522-1567)</i>	86

8. Rehabilitatie voor Jezus <i>prof. dr. W.H.Th. Moehn</i>	87
<i>Marten Micron (1523-1559)</i>	97
9. Niemand kan zijn Koning evenaren <i>drs. P.J. Vergunst</i>	98
<i>Jean Taffin (1529-1602)</i>	108
10. Christus spreekt recht <i>dr. J. van Eck</i>	109
<i>Caspar van der Heyden (1530-1586)</i>	119
11. Een tweeslag die ruimte geeft <i>dr. P. Veerman</i>	120
<i>Petrus Datheen (ca. 1531-1588)</i>	130
12. Een echte protestant denkt katholiek <i>ds. A.J. Mensink</i>	131
<i>Adrianus Saravia (1531-1613)</i>	140
13. Ingang tot kerk en Koninkrijk <i>ds. C. van Duijn</i>	141
<i>Zacharias Ursinus (1534-1583)</i>	152
14. Een lemen huis voor de ziel <i>prof. dr. M.J. de Vries</i>	153
<i>Arent Cornelisz (1547-1605)</i>	163
15. Eeuwig leven in het heden <i>ds. B. van Werven</i>	164
Personalia	175

Woord vooraf

Op 31 oktober 1517 sloeg Maarten Luther zijn 95 stellingen aan de deur van de slotkapel van Wittenberg. Het was een protest tegen de rooms-katholieke aflaathandel. In het protestantse collectieve geheugen staat deze gebeurtenis gegrift als het begin van de Reformatie. Die hamerslagen in Wittenberg waren echter niet bedoeld als startsein voor kerkelijke nieuwbouw. Luther wilde de Rooms-Katholieke Kerk hervormen. Naar een woord van dr. A.A. van Ruler (1908-1970) was de Reformatie een moment in de traditie van de Catholica. De Utrechtse hoogleraar bedoelde ermee dat Luther – evenals Calvijn en vele anderen – geen nieuwe kerk wilde stichten, maar aansluiting zocht bij de kerk der eeuwen. Niet voor niets keert de Apostolische Geloofsbelijdenis terug in reformatorische belijdenisgeschriften als de catechismus van Luther, van Calvijn en van Heidelberg.

Inmiddels zijn we vijf eeuwen verder. Anders dan in de tijd van Luther is West-Europa van haar christelijke fundament losgeraakt. De christelijke gemeente ademt er vandaag in een klimaat van tolerantie, individualisme, materialisme en nihilisme. Te midden van kerkelijke neergang is het de vraag of er wel iets te vieren valt.

Dit boek is niet bedoeld als recept voor nieuw reformatorisch elan. Wel is het geschreven vanuit de overtuiging dat de kerk van Christus alleen bestaansrecht heeft als ze bij het Woord van God leeft, in gemeenschap met de belijdenis van ons voorgeslacht. De leidende vraag in deze bundel is daarom: Welke betekenis hebben de geloofskernen van de Reformatie voor het christenleven in deze tijd? Vandaar de titel: *Reformatie.nu*. Aan de hand van het Apostolicum komt naar voren waar het mannen als Luther en Calvijn om te doen was; en wat dit betekent voor vandaag, om te belijden in een seculiere tijd.

We hebben auteurs uit hervormd-gereformeerde kring bereid gevonden om naar aanleiding van een artikel van de Apostolische Geloofsbelijdenis de actuele betekenis van het reformatorische belijden naar voren te brengen. Hopelijk maakt de bestudering van deze bundel, zowel persoonlijk alsook in kerkenraads- of kringverband, duidelijk waar

het in de Reformatie om ging; en waar het vandaag om gaat: om leven door het geloof, uit de genade van Christus. Als dit boek aanleiding vormt tot een wezenlijk gesprek hierover en het daarmee de opbouw van de gemeente van Christus dient, is onze missie geslaagd.

Tussen alle vijftien artikelen zijn geschreven portretten – van de hand van A.J. Kunz en W.H.Th. Moehn – van reformatoren van destijds toegevoegd. Daarbij ligt de focus op hun betekenis voor de kerk van de Reformatie in ons land. Zo wil dit boek ook een oefening zijn in een leven ‘samen met alle heiligen’.

A.J. Kunz

P.J. Vergunst

1. Vorming tot ware vroomheid

dr. A.J. Kunz

Van Twaalf Artikelen... via Reformatie... naar vandaag.

Op 2 april 1549 schrijft Johannes Calvijn aan zijn vriend Guillaume Farel over het sterven van zijn vrouw, Idelette. 'Ik heb enkele dingen gesproken over de genade van Christus,' aldus Calvijn, 'over de hoop op het eeuwige leven, over ons verblijf in de pelgrimstent en over de thuisreis. Daarna ging ik in gebed. Helder van geest hoorde zij het gebed en gaf ze acht op de leer.'¹ In dit indrukwekkende citaat zijn vooral de laatste woorden opvallend. Het woord 'leer' (*doctrina*) past goed in de context van Calvijns studeerkamer. Niet voor niets komt het in de *Institutie* veelvuldig voor. Calvijn gebruikt dit woord echter ook in de sterfkamer van Idelette. Blijkbaar is de leer voor hem meer dan een samenvatting van bijbelse waarheden of het geheel van kerkelijke dogma's. Ze is het Woord van God, het Evangelie van Christus. Veelzeggend is in dit verband dat Calvijn haar ook 'de hemelse leer' (*caelestis doctrina*) of 'de leer van Christus' (*doctrina Christi*) noemt.

Calvijn is bekend geworden als de schrijver van de *Institutie*, een lijvig boek waarin veel theologische kwesties aan bod komen, zoals de leer van de rechtvaardiging door het geloof alleen, de predestinatieleer en de leer van de sacramenten. Om die punten ging het geding met de Rooms-Katholieke Kerk. We zouden Calvijn echter onrecht doen als we hem alleen zouden zien als een vurige strijder voor de zuivere leer. Uit het citaat bij het sterven van Idelette blijkt duidelijk dat leer en leven voor Calvijn bij elkaar horen. De *doctrina* is zelfs bedoeld om in vrede te kunnen sterven! In de laatste versie van de *Institutie* (1559) schrijft hij: 'Aan de leer waarin onze godsdienst vervat is, hebben wij de eerste

¹ *Calvini Opera* 13, 229. Zie over het begrip 'doctrina': Victor d'Assonville, *Der Begriff "doctrina" bei Johannes Calvin - eine theologische Analyse*, Münster 2001. Zie ook W. van 't Spijker, 'Doctrina naar reformatorische opvatting II. Doctrina bij Calvijn', in: *Theologia Reformata* XVI (1978), 7-25.

plaats gegeven, aangezien onze zaligheid bij haar begint. Zij moet echter in ons hart overgebracht worden en in onze levenswandel overgaan en ons zo in haar doen veranderen, opdat ze voor ons niet onvruchtbaar zij.²

Een zuivere leer zonder gelovige levenswandel is vruchteloos. Wie de betekenis van de Reformatie voor vandaag op het spoor wil komen, doet er goed aan te luisteren naar wat Calvijn over de leer zegt. Daarbij moeten we in het oog houden dat het hierbij niet gaat om een verstandelijke exercitie. De leer is namelijk geen mededeling van feiten alleen, maar ze behelst Gods beloften ‘pro nobis’. Door de *doctrina* komen zondaren in aanraking met Christus, hun Heiland.

DE GEZONDE LEER

Na zijn bekering is Calvijn van meet af aan bezig geweest met de *doctrina*. In 1536 – hij is dan 27 jaar oud – schrijft hij de eerste versie van zijn *Institutie*, een boek dat bedoeld was als onderwijs in de christelijke religie. In de eerste zin valt het woord ‘doctrina’ al: ‘Vrijwel de hele samenvatting van de heilige leer bestaat in deze twee delen: kennis van God en van onszelf.’ Dit hebben mensen nooit van zichzelf. *Doctrina* is daarom de door God gegeven onderwijzing. Het doel ervan is dat mensen komen tot aanbidding van en gehoorzaamheid aan God. In de begeleidende brief aan Frans I, koning van Frankrijk, schrijft Calvijn dat hij zijn boek schreef voor mensen die pas tot geloof waren gekomen, om hen te vormen tot ware vroomheid.

Toen het boek klaar was, zag hij nog een ander lezerspubliek voor zich. Het verzet van roomse kant was zo groot geworden dat Calvijn vreesde dat er in Frankrijk geen plaats meer was voor de gezonde leer (*sana doctrina*). De *Institutie* is daarom niet alleen een leerboek, maar evenzeer een belijdenis voor de Franse koning: ‘Hieruit kunt u vernemen hoe de leer is, waartegen die bezetenen, die vandaag de dag te vuur en te zwaard uw koninkrijk in verwarring brengen, met zo’n grote woede ontbrand zijn. Want ik schroom niet uit te spreken dat ik hier vrijwel de samenvatting van diezelfde leer heb gegeven, waarvan zij luid roepen dat die met gevangenisstraf, verbanning, vogelvrijverklaring en vuur moet worden gestraft.’³

2 Johannes Calvijn, *Institutie* (1559), Houten 2009, III.6.4.

3 Zie de brief aan koning Frans I, die aan de *Institutie* voorafgaat.

Uit deze brief blijkt dat *doctrina* voor Calvijn in elk geval twee dingen betekent. Ze is de leer van het heil; de *Institutie* is bedoeld als een samenvatting ervan, om mensen tot ware vroomheid te vormen. De leer is voor Calvijn meer dan voer voor een theologische discussie. Ze bedoelt het leven tot Gods eer, en daarom is ze praktisch van aard. In de tweede plaats duidt het woord ‘doctrina’ op de inhoud van de belijdenis, waarmee Calvijn met zijn *Institutie* tegenover koning Frans I naar buiten treedt. Duidelijk blijkt daarbij dat hij er rekening mee houdt dat met de leer zelfs je leven gemoeid kan zijn. Hij zag de voorbeelden van (dreigende) geloofsvervolgung om zich heen.

Vanuit de begeleidende brief bij de *Institutie* is echter nog een belangrijk betekenisaspect te onderscheiden. *Doctrina* heeft alles te maken met de legitimiteit van de Reformatie. Het gaat Calvijn niet om zijn eigen gelijk. ‘Onze leer moet staande blijven, verheven boven alle heerlijkheid van de wereld, boven elke onoverwinnelijke macht. Ze is immers niet de onze, maar die van de levende God en van Zijn Christus,’ zo schrijft hij aan Frans I. Wat deze leer inhoudt, blijkt duidelijk uit de lange brief van Calvijn aan Jacopo Sadoletto. Deze kardinaal had in het jaar 1539 geprobeerd om Genève terug te winnen voor de Rooms-Katholieke Kerk. Gepassioneerd dient Calvijn hem van repliek. Volgens Sadoletto betekent de reformatorische leer een verloochening van Gods waarheid, maar Calvijn antwoordt hem dat de eerste les die leerlingen van Christus krijgen, is dat ze niet naar eigen geloven een of andere nieuwe godsdienst mogen bedenken. Volgens Calvijn moeten ze weten dat er maar één rechtmatige leer is, namelijk die van God Zelf.⁴ Als concrete punten noemt Calvijn de rechtvaardiging door het geloof alleen, de goede werken als vrucht van het geloof en de verkiezing uit genade.⁵ Het zijn de kernzaken van de leer, die samen met de tucht en de sacramenten behoren tot de pijlers waarop de kerk rust.

GEEN NIEUWE LEER

Calvijn wil geen nieuwe leer brengen. Hij wijst de beschuldiging dat de Reformatie afwijkt van de leer van de kerk der eeuwen daarom resoluut

4 *Brief aan Sadoletto*, 1.4 (in: R. Reeling Brouwer, *De handzame Calvijn*, Amsterdam 2004, 144-190).

5 *Brief aan Sadoletto*, 2.1.

van de hand. In de begeleidende brief bij de *Institutie* schrijft hij: ‘Daarmee doen ze God verschrikkelijk onrecht. Zijn Woord verdient het niet om van nieuwheid beschuldigd te worden. Weliswaar twijfel ik er alderminst aan dat zij nieuw is voor hen, voor wie Christus iets nieuws is, en voor wie het Evangelie iets nieuws is. Maar zij die weten dat de prediking van Paulus oud is, namelijk dat Jezus Christus gestorven is voor onze zonden en opgewekt om onze rechtvaardiging, zullen bij ons niets nieuws waarnemen. Dat deze leer lange tijd als onbekend en begraven verborgen was, is de schuld van de menselijke goddeloosheid. Nu zij door de goedheid van God ons wordt terug geschonken, moet zij minstens in haar recht hersteld worden, en haar ouderdom moet erkenning ontvangen.’ Calvijn is duidelijk zeker van zijn zaak. Hij staat in een lange traditie, die teruggaat op de apostolische leer van verzoening en rechtvaardiging door het offer van Christus. Het gaat niet om een nieuwe leer, maar om een herontdekking van het Evangelie.

Toch heeft Calvijn zich hier zelf niet zomaar aan overgegeven. Dat leren we uit een heel persoonlijke passage uit zijn brief aan Sadoletto. Calvijns betoog krijgt het karakter van een gebed. Biddend brengt hij onder woorden hoe hijzelf voor de bijbelse leer is ingewonnen. ‘Intussen had de leer een wezenlijke verandering ondergaan, die ons niet van de christelijke belijdenis afbracht, maar juist weer naar de bron ervan leidde, zodat de oorspronkelijke zuiverheid, om zo te zeggen: van het vuil ontdaan, terugkeerde. Maar mij stuitte deze vernieuwing zo tegen de borst dat ik met tegenzin luisterde. Ik moet bekennen dat ik me aanvankelijk met hand en tand heb verzet. Mensen houden nu immers van nature hardnekkig vast aan het eenmaal aanvaarde systeem. Daarom kon ik er maar heel moeilijk toe gebracht worden om toe te geven dat ik tot dan toe voortdurend in onkunde en onwetendheid had geleefd.’⁶ Jaren later, in 1557, blikt Calvijn nogmaals terug en zegt hij: ‘Aanvankelijk was ik met hart en ziel het paapse bijgeloof zo toegedaan dat ik niet gemakkelijk uit die diepe modderpoel bevrijd kon worden. Toen heeft God echter door een plotselinge bekering mijn hart dat ondanks mijn jeugdige leeftijd verstokt was, met harde hand voor Zijn leer ontvanke-lijk gemaakt.’⁷

6 *Brief aan Sadoletto*, 3.2.

7 *Calvini Opera*, 31.

Doorgaans is Calvijn erg terughoudend met persoonlijke mededelingen, maar deze citaten geven een indruk hoe hij door God bij de bijbelse leer is gebracht. Daarbij blijkt opnieuw dat de *doctrina* niet alleen het hoofd raakt, maar evenzeer het hart. De leergeschillen die Calvijn in zijn brief aan Sadoletto verwoordt, zijn meer dan theologische strijdpunten. Rechtaardiging door het geloof alleen, de betekenis van de goede werken voor de heiliging van het leven en Gods genadige verkiezing als de grond voor ons heil zijn kernpunten voor een gezond christelijk leven. Hierbij worden zondaren voor God en Christus gesteld. We leren erdoor dat ons behoud niet van onszelf afhangt, maar van Gods genade. En we worden opgeroepen om in een nieuwe gehoorzaamheid voor Gods aangezicht te leven.

PRAKTIJK VAN ONS LEVEN

De vraag is nu hoe vandaag de dag, 500 jaar na de Reformatie, een leven vanuit de leer gestalte kan krijgen. Hebben wij opnieuw een herontdekking van de leer nodig, zoals Calvijn in zijn tijd? De vraag is dan wel waar we moeten beginnen, als de kernthema's van destijds misschien nog vertrouwd in onze oren klinken, maar de verbinding met de praktijk van ons leven moeilijk is. Voor veel jongeren en zelfs dertigers is zelfs dit te positief geformuleerd. Ze zitten immers eerder met de vraag of God bestaat dan met de vraag hoe ze door het geloof rechtaardig voor God worden. Wat betekent de leer van Christus, ofwel de hemelse leer, in een tijd waarin God voor velen in de West-Europese cultuur buiten het blikveld is geraakt? En niet alleen bij mensen buiten de kerk. De rechtaardiging door het geloof alleen was volgens Calvijn de leerstelling die de essentie van het geloof uit maakt. Evenzo zegt hij dat Christus volgens onze leer degenen die Hij rechtaardigt, herboren doet worden in een leven van gelukzaligheid, door hen te ontrukken aan het rijk van de zonde en door hen te brengen naar het rijk van rechtaardigheid. En wie maar een vonkje van het goddelijke licht heeft ontvangen, aldus Calvijn, weet dat zijn behoud uitsluitend en alleen is verzekerd doordat God hem als Zijn kind heeft aangenomen. De eeuwige zaligheid is het erfdeel dat God als de hemelse Vader aan Zijn kinderen heeft voorbehouden.⁸ Rechtaardiging, heiliging, verkiezing; woorden die behoren

⁸ Zie *Brief aan Sadoletto*, 2.1.

tot het reformatorische erfgoed. Maar in hoeverre zijn ze voor ons een levende werkelijkheid? Toen Calvijns vrouw, Idelette, stierf, gaf zij acht op de *doctrina*. Staat dit buiten onze belevingswereld van vandaag? Wie de Reformatie van 500 jaar geleden herdenkt, zal zich de vraag moeten stellen: waar ging het destijds om? Maar die moet zich evenzeer afvragen waar het vandaag om gaat, in de kerk en in ons persoonlijk leven. Hoeveel *doctrina* is inmiddels door de voortgaande secularisatie verdampd, in onze beleving althans?

VERHOUDING TOT CHRISTUS

Op dit punt is het leerzaam om nogmaals te bedenken dat Calvijn de kernpunten van de christelijke leer niet heeft bedacht, maar ze opnieuw heeft ontdekt. In onze leer beroepen we ons buiten kijf op de Vroege Kerk, zo zegt hij tegen Sadoletto. Wat was die herontdekking anders dan dat Christus opnieuw in het middelpunt van geloof, verkondiging en kerk kwam te staan? De kernthema's van de Reformatie zijn immers meer dan punten van theologische discussie. Ze plaatsen ons in de rechte verhouding tot Christus. En dat is precies wat Calvijn bedoelde met de *doctrina*! Daarbij gaat het immers om leer én leven. Of, beter gezegd: om de leer die in het geleefde leven, maar dan wel: voor Gods aangezicht, gestalte krijgt. In de brief aan Sadoletto horen we Calvijn bidden tot de Heere God: 'U kent de argumenten van mijn geweten om mijn leer te rechtvaardigen. U weet dat het nooit mijn bedoeling is geweest om de grenzen te overschrijden die ik voor al Uw dienaren getrokken zag. Ik wilde trouw aan de kerk doorgeven wat ik naar mijn vaste overtuiging uit Uw mond had vernomen. Het is toch genoegzaam bekend dat ik er met uiterste krachtsinspanning hoofdzakelijk naar gestreefd heb om de glorie van Uw genade en gerechtigheid van haar vroegere nevels te ontdoen en haar in alle klaarheid te laten schijnen? Alleen zo konden de verdiensten en weldaden van Uw Gezalfde, ontdaan van alle franje, in volle luister schitteren. Want ik vond het misdadig om zaken in het duister te laten, terwijl we geboren zijn om ze te overdenken en te onderzoeken. (...) Ik wist zeker dat de mensen zich er juist langer in moeten verdiepen, omdat toch ook hun heil daarvan afhangt. Want het Woord is niet mis te verstaan: "Dit is het eeuwige leven: dat zij U kennen, waarachtige God, en Hem Die U gezonden hebt, Jezus Christus"'

(Joh. 17:3).⁹ De Reformatie betekende dus voor alles een concentratie op Christus. *Doctrina* is immers de leer van Christus. Wie vandaag de dag in het spoor van de Reformatie wil gaan, wordt door Calvijn naar Christus verwezen.

Aangezien in Christus schatten aan gaven te vinden zijn, moeten we die, om ons ermee te verzadigen, bij Hem vandaan halen, en bij niets of niemand anders.

Johannes Calvijn

APOSTOLICUM

Om een begaanbare weg te vinden, in onze tijd belijdend met de kerk der eeuwen, kan de Apostolische Geloofsbelijdenis ons helpen. Al in de *Institutie* van 1536 neemt Calvijn een uitleg van deze belijdenis op. Hij noemt het Apostolicum 'een samenvatting van het geloof waarmee de katholieke kerk instemt' en 'de eenvoudige belijdenis van de waarheid'. In de definitieve versie van de *Institutie* (1559) vinden we de opbouw van de Apostolische Geloofsbelijdenis terug in de structuur van Calvijns boek: over God de Vader en onze schepping, over God de Zoon en onze verlossing, over God de Heilige Geest en onze heiliging. En als laatste de artikelen over de kerk en de genademiddelen. Calvijn sluit nadrukkelijk aan bij het kerkelijke belijden, zoals dit in het Apostolicum onder woorden is gebracht. Het is opnieuw een teken dat de reformatoren geen nieuwe kerk wilden stichten, maar de weg terug zochten naar de vroegchristelijke kerk, en daarachter: naar de Bijbel zelf.

De behandeling van de geloofsbelijdenis is een vast onderdeel in Calvijns catechetische onderricht geworden. Zo schreef hij in zijn eerste catechismus, de *Onderwijzing en belijdenis van het geloof (Instruction et Confession de foy, 1537)*, dat het credo uitlegt hoe Christus voor ons door de Vader is gemaakt tot wijsheid, verlossing, leven, gerechtigheid en heiliging. Dat maakt opnieuw duidelijk waar het in de Reformatie om ging: hoe Christus onze Heiland is en hoe wij, zondaren, rechtvaardig voor God komen te staan. Wie de belijdenis heeft gemaakt, vindt Calvijn niet belangrijk. Zijn nuchtere antwoord is dat men er beslist

⁹ Brief aan Sadoletto, 3.1.